

probleem meer vormen voor het Belgisch leger...

In zijn inleiding betreurt de auteur dat de Slag van Merkem niet beter gekend is door 'un public aussi large que possible'. Men kan zich afvragen of een zuiver chronologische behandeling (en niet een behandeling per eenheid, zoals dat nu het geval is), en een behandeling vanuit het standpunt van de aanvaller (en niet de verdediger, zoals de auteur dat doet in het eerste deel van zijn verhaal), het groot publiek niet beter in staat zou hebben gesteld de slag te volgen. Maar ik neem aan dat het boek van J. F. Verbruggen voor militaire specialisten een *must* is.

L.Schepens

P. Luykx, *De actie 'voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief* (Dissertatie Nijmegen; Nijmegen: Katholiek documentatie centrum, 1978, 443 blz., f50,-).

Reizigers, die in de jaren vijftig bij het vallen van de avond aankwamen op het centraal station in Amsterdam, konden bij de uitgang aan de linkerkant een verlicht kruis zien op het dak van de Nicolaaskerk. Dat kruis was niet alleen een opvallend uiterlijk vertoon maar werd ook gezien als blijk van verlicht denken in katholieke kring. De kerk schuwde bij de geloofsverkondiging de moderne uitvindingen niet. Waar rondom de Nicolaaskerk het nieuwe verschijnsel van de neonreclame werd gebruikt in naaste gelegenheid tot zonde, kon het ook ten goede worden aangewend. Derhalve torende een neonkruis boven de stad. De aanwending van moderne propagandamiddelen voor een eeuwenoude geloofsverkondiging is in katholieke kring in Nederland voor het eerst bepleit en gestimuleerd aan het einde van de jaren dertig. Toen werd naar binnen toe de prediking geïntensiveerd en naar buiten toe de bestrijding van het kwaad verhevigd in een actie 'voor God'. Drukpers en neonreclame waren in die campagne een niet te versmaden hulpmiddel. Een comité van hogere geestelijken en maatschappelijk vooraanstaande leken vormde er de leiding van. De uitvoering kwam op naam van A. Diepenbrock, een pregnante persoonlijkheid, van huis uit jurist maar op latere leeftijd priester geworden. De geloofscampagne doet onvermijdelijk denken aan een roomse adaptatie van de grote propaganda-campagnes in de jaren twintig en dertig, elders in Europa.

De Nijmeegse historicus Paul Luykx heeft in een dissertatie de actie 'voor God' bestudeerd en voor de geschiedschrijving herontdekt. Hij las vrijwel alle boeken en brochures, vanwege de actie uitgegeven, en raadpleegde wat er van het secretariaatsarchief na de oorlog bewaard was gebleven en thans berust op het Katholiek documentatie centrum in Nijmegen. Bovendien heeft hij - en dat is een van de verdiensten van dit boek - nagegaan aan welke realiteit de bestrijding van de boze buitenwereld beantwoordde. De lezer kan op die manier de roomse beeldvorming over kwade verschijnselen in die periode op haar eigen waarde leren schatten. De actie 'voor God' werd in 1936 gestart. Het comité kon zijn werk doen tot het in augustus 1941 door het bezettingsregime werd geliquideerd. In deze vijfjaar had het strooibiljetten verspreid in een oplage van 2,5 miljoen exemplaren, tussen de zeventhonderdduizend en een miljoen boeken en brochures verkocht plus ongeveer vijfhonderdduizend prentjes en platen. Bij deze publicistische activiteiten kunnen worden opgeteld de lichtreclames en advertentiecampagnes, openbare bijeenkomsten en films, vliegende winkels en brochure-automaten.

Luykx begint zijn boek met een studie van de maatschappelijke herkomst van de leden van het comité. Dat bestond uit personen uit de 'hogere clerus' en uit vooraanstaande leken. De gemiddelde leeftijd lag boven de vijftig jaar, een meerderheid van hen was

priester en was academicus. De schrijver concludeert, 'dat er zeer zware relaties bestonden tussen het comité en het georganiseerde bekeringswerk, de katholieke media en een aantal algemeen-maatschappelijke organisaties; zware relaties met de godsdienstige organisaties, het bijzonder onderwijs, de vak- en standsorganisaties en de katholieke politiek, en in mindere mate ook het jeugdwerk; matig met organisaties van culturele aard; matig tot gering met die van charitatief-maatschappelijke aard en geen met verenigingen op het gebied van opvoeding'. Met andere woorden, en wel die van Lijphart: het comité is een goed voorbeeld van de *interlocking directorates*, de in elkaar verstrengelde besturen van de zuilorganen en -organisaties.

Het comité stelde zich oorspronkelijk ten doel de bedreiging van het katholieke geloof te weerstaan en alle 'vormen van godsonteering' te bestrijden. In 1937 klinkt het wat positiever. De doelstelling luidt dan 'voor alle Nederlanders het Godsgeloof te maken tot de allesbeheersende werkelijkheid van hun dagelijksch leven in al zijn uitingen'. Hier klinkt de geloofsverkondiging in door al blijft, zo blijkt uit Luykx' dissertatie, de bestrijding van boze verschijnselen in de buitenwereld voortduren. In die betekenis is de actie 'voor God' een element in het bewaren van de samenhang in het katholieke volksdeel; een instrument ten behoeve van de sociale beheersing, die een verzuiling ook inhoudt.

In een drietal hoofdstukken over de doelstellingen confronteert de schrijver de argumenten van de bestrijding met de werkelijkheid van het bestredene. In deze weerspiegeling ontstaat bijvoorbeeld een profiel van het anti-communisme, dat een allesbeheersend element is in de actie. Luykx bewandelt een formele weg; hij vergelijkt de opgeroepen schrikbeelden met de feiten en onthoudt zich van (sociaal-psychologische) verklaringen. In tegenstelling tot het communisme dat in zijn totaliteit wordt afgewezen, spitst de bestrijding van het nationaal-socialisme zich toe op het 'nieuwheidendom'; het toekennen van godsdienstige waarde aan nazistische begrippen als staat, volk en ras. De actie 'voor God' is bijvoorbeeld niet gericht tegen de NSB. Luykx verklaart dit uit een 'wil tot politieke abstinentie'. Van NSB-zijde was het comité een mantelorganisatie van de rooms-katholieke staatspartij genoemd. Zijnerzijds wilde het comité geen aanleiding geven tot 'politieke, anti-katholieke polemiek'. Een dergelijke restrictie is overigens opvallend gegeven het openlijk verbod van actief lidmaatschap van de NSB in het bisschoppelijk mandement van 1936. Kennelijk vreesde men de nationaal-socialistische tegenpropaganda meer dan de communistische; of juist, de effecten ervan in de eigen kring.

Tot de tweede categorie van bestrijding rekent Luykx de actie tegen bedreiging van huwelijk en gezin, om in de termen te blijven. Alle aandacht wordt hierbij gericht op de Neo-malthusiaanse bond, de vooroorlogse naam van de NVSH, die onder andere hetgebruik van voorbehoedsmiddelen aanbeveelt. Hoewel de bond voor katholieken strikt was verboden, waren er in 1935 1.250 geloofsgenoten lid van, op een totaal van 20.000 leden. Twintig percent van deze 1.250 waren echtparen, waarvan een of beiden de godsdienstplichten waarnamen. De bestrijding had dus succes, zij het niet totaal. Luykx vermeldt ook, dat deze campagne tot in regeringsmaatregelen is doorgedrongen. In het wetsontwerp, waarmee minister Goseling (justitie) beperkingen wil aanbrengen op het recht van vereniging, wordt ook de Neo-malthusiaanse bond genoemd. Goseling was lid van het actie-comité.

Het neo-malthusianisme wordt in katholieke kring nu eens gezien in termen van 'de macht van het gummi-kapitaal' dan weer vergeleken met het communisme; beide 'ontspruiten aan een en dezelfde stam: de materialistische wereldbeschouwing'. Opvallend is naast deze woede over voorbehoedsmiddelen het stilzwijgen over periodieke onthouding, een aandacht trekkend verschijnsel in de jaren dertig. Omdat periodieke

onthouding de voorwaarde schiep van losmaking van de procreatieplicht uit de 'geslachtsdaad', zou deze in de actie moeten zijn veroordeeld. Maar, zo meent Luykx, 'de actie 'voor God', uit op een zo sterk mogelijke positie van de Nederlandse katholieken, typische representante van een 'meerderheids-katholicisme', zal wellicht geen neiging gehad hebben een breed katholiek publiek openlijk te informeren over het bestaan van een geboorteregelingmethode, hoe zwaar men daarbij allerlei voorwaarden ook zou kunnen aanzetten. Anderzijds kan het gebrek aan aandacht evengoed wijzen op de wil niet in het (bekende) seksuele gedragspatroon van het katholieke bevolkingsdeel te willen ingrijpen en geen onnodige conflicten te veroorzaken. Is deze tweede verklaring juist, dan werd de actie in haar doelstellingen beperkt door een vrees voor loyaliteitsverlies van het katholieke volksdeel.

De geloofscampagne was in de jaren dertig ook gericht tegen een aantal bedreigingen als vrijmetselarij, homosexualiteit en occultisme. Vooral de paragraaf over homosexualiteit in het boek is interessant. Wanneer de aandacht die in katholieke kring daaraan wordt besteed, evenredig is aan de actualiteit ervan, dan geven de door Luykx verzamelde gegevens een indicatie. Zo meldt hij dat in de criminele statistiek betreffende homoseksuele omgang met minderjarigen de katholieke mannen oververtegenwoordigd zijn. Ook het feit, dat de katholieke artsenvereniging het nodig vond in 1939 een congres te wijden aan dit onderwerp, zou daarop kunnen wijzen.

In mei 1940 mocht de actie 'voor God' worden voortgezet. Brochures vanwege het comité bevatten aansporingen tot lijdelijkheid jegens het nieuwe regime en tot een 'beheersching van de fantasie', wanneer men op de gedachte zou komen verzet te plegen. In augustus 1941 wordt de actie echter met een groot aantal andere katholieke instellingen geliquideerd. Luykx eindigt daarmee zijn studie. Na de oorlog zou het comité terugkeren maar dan in het kader van de katholieke actie. Het roomse offensief uit de jaren dertig, zo concludeert hij, heeft geleid tot een interne 'activering der loyaliteiten' en een uiterste segmentering ten opzichte van de buitenwereld'. Het komt op een ogenblik, dat de katholieke emancipatie al tien jaar is voltooid. De lezer moet het met deze mededeling doen. Want noch met een bewijsvoering voor deze periodisering noch met een theoretisch fundament onder begrippen als 'segmentering' werd hij eerder geconfronteerd. Daarin ligt niet de kwaliteit van Luykx' studie. Die is te vinden in de zorgvuldigheid en in de volledigheid waarmee hij het roomse offensief heeft beschreven.

Jan Bank

H. Mulder, *Kunst in crisis en bezetting. Een onderzoek naar de houding van Nederlandse kunstenaars in de periode 1930-1945* (Dissertatie Utrecht; Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 1978, 384 blz., f39,50, ISBN 90 274 8936 X).

De kritiek op Mulders boek nam reeds tijdens de promotieplechtigheid een aanvang. Het is niet nodig nog eens een opsomming te geven van de feitelijke onjuistheden, naamsverwisselingen en andere detailfouten die er aan het boek van Mulder kleven. De dag- en weekbladpers hebben deze missers uitgebreid aan de kaak gesteld. De schrijver en zijn uitgever zijn zelfs voor de rechtbank gedaagd. Veel ernstiger is de fundamentele mistekening van de door Mulder behandelde periode. Met name de jaren dertig en het toen heersende politieke en culturele klimaat zijn door de auteur te kort gedaan.

Mulders' fout, als historicus, is, dat hij veel te weinig aandacht heeft voor de wanhoop en de ontreding van de crisistijd. In alle mogelijke richtingen zocht men toen naar